

CONVERSOS I CRIPTOJUEUS A LA BALAGUER DEL SEGLE XV

CARME ALÒS TREPAT

ABSTRACT

La ciudad de Balaguer (La Noguera) contaba a inicios del siglo XV con una importante aljama judía que conocemos gracias a las fuentes fiscales del gobierno municipal. Al menos 60 cabezas de familia declararon sus propiedades en 1412 junto con la sinagoga y la cofradía Capbarim. Pero a medida que el siglo XV avanzaba la Judería de Balaguer quedaba cada vez más mermada hasta su aparente desaparición a partir de 1469. Sin embargo noticias de tres procesos inquisitoriales que se celebraron en la ciudad a finales de ese mismo siglo abren la puerta a una investigación sobre la existencia de criptojudíos y conversos que habrían mantenido una mínima estructura social la cual, adaptada a los nuevos tiempos, se mantuvo hasta unos siglos después.

At the beginning of the 15th century, the city of Balaguer (La Noguera) had an important Jewish aljama, whose existence we know of thanks to the financial records of the municipal government. There were at least 60 heads of household, who declared their properties in 1412, as well as the synagogue and Capbarim brotherhood. However, as the 15th century progressed, the Jewish community in Balaguer was increasingly diminished until its apparent disappearance in 1469. The discovery of the three inquisitions that were held in the city at the end of that same century open the door to research on the existence of crypto-Jews and converts who would have maintained a minimal social structure which, adapted to the new times, remained until a few centuries later.

PARAULES CLAU

Balaguer, jueus, aljama, cripto jueus, conversos, sinagoga, església, confraria

L'any 1913 es publicava a Lleida el treball «Apuntes para la historia de Balaguer» de Manuel Jiménez Catalán (1867-1932), que havia estat reconegut amb un accésit en els Jocs Florals de Balaguer de 1912 (en aquest certamen s'havia premiat el treball del pare franciscà Josep M. Pou i Martí «Història de la ciutat de Balaguer» publicat també aquell mateix any¹). Jiménez Catalán havia ingressat el 1888 al *Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y arqueólogos* amb un primer destí a la Biblioteca Provincial de Lleida. Fou possiblement aquest lligam el que el portà a la recerca historiogràfica a l'entorn de la ciutat i el seu territori.

És aquest autor el que, en el treball esmentat, ens parla sobre tres processos inquisitorials que es dugueren a terme a la ciutat de Balaguer i a la de Lleida a finals segle XV². La descripció que en fa és prou precisa, com veurem, malgrat que no cita la font primària d'on extreu la informació. L'autor consigna que es desconeixen els crims dels que s'acusava els 66 balaguerins implicats tot i que n'intueix la naturalesa: «[...]La heregía hizo prosélitos en Balaguer, desgraciadamente; ignoramos los delitos de que el santo tribunal acusaba, pero tenemos los nombres de varios vecinos de nuestra ciudad reconciliados unos, condenados otros por la Diócesis de Urgel los años 1490 al de 1493.; tal vez fueran muchos moriscos o judíos. [...]»³ És aquesta notícia, repetida després pels historiadors que han publicat treballs sobre Balaguer⁴, la que ens ha portat a la present recerca sobre l'aljama balaguerina i la seva desaparició al llarg del segle XV, fins a culminar amb els processos esmentats per Jiménez Catalán.

¹ JIMÉNEZ CATALÁN, M. (1912) *Apuntes para la Historia de Balaguer*. Imprenta La Pallaresa. Lleida. I POU MARTÍ, J.M. (1913) *Historia de la Ciutat de Balaguer*. Imprenta i Enquadernació de sant Josep. Manresa.

² JIMÉNEZ CATALÁN, M. op.cit. p.105-107.

³ Ibidem, p. 105.

⁴ «[...] no tenim pas cap dubte de que es tractava de judaïtzants, és a dir, de que eren jueus conversos, ja que eren els únics heretges que existien en aquells temps a la nostra terra. La causa venia, en bona part, de les conversions fingides dels jueus. Tants heretges veïns de Balaguer eren gairebé tots cristians convertits del judaisme o, si més no, nascuts de jueus cristians [...]» a: SANAHUJA, P. (1965) *Història de la Ciutat de Balaguer*. Balaguer, p. 178.

Carrer dels Teixidors de Balaguer al 2003, anomenat antigament "de la Juheria". Foto: C. Alòs

EL PUNT DE PARTIDA: L'ALJAMA DE BALAGUER

Malauradament són molt poques les notícies que conservem sobre la comunitat jueva de Balaguer. Hem de rastrejar la seva existència a través d'alguns privilegis que els foren concedits i de la petjada que deixaren en la documentació fiscal municipal. La documentació notarial, que ha estat una valuosa font d'informació en els estudis sobre altres aljames del país, és inexistent a Balaguer per al període medieval: la causa és possiblement la destrucció de les col·leccions notarials que sembla que tingué lloc l'any 1810 amb l'entrada de l'exèrcit francès a la ciutat.⁵ Els protocols notarials de Balaguer més antics conservats daten de mitjan segle XVI, data que queda ja molt lluny del nostre estudi.

La notícia documentada més antiga de jueus a la ciutat de Balaguer la trobem en la presència d'un tal Iuceph Cavaller, important terratinent de la Balaguer de finals segle XI: l'any 1094 en ple procés de conquesta feudal de la ciutat i el seu territori els comtes d'Urgell donaven al monestir de sant Sadurn de Tavernoles l'almúnia d'aquest jueu balaguerí: una gran extensió de terra situada a la zona de secà a l'oest de la ciutat que incloïa diverses almúnies més petites. També fan donació d'uns horts de Iuceph Cavaller situats a la zona dels Horts del Rei actualment coneguts com la Meó, situats al costat de la sèquia del Cup als peus de la suda balaguerina. El mateix document fa referència a unes propietats que aquest jueu tenia a l'interior de la ciutat⁶. Els Cavaller desapareixen de la ciutat de Balaguer després de la conquesta feudal però aquesta important nissaga apareixerà vinculada, en segles posteriors, a la vila de Cervera⁷.

Malgrat que la documentació de conquesta fa diverses referències a la regulació de la presència a la ciutat de «moros i jueus»⁸ sembla tractar-se de fórmules establertes, sense que suposin testimoni directe de la presència d'uns i altres en els anys posteriors a la conquesta definitiva que ocorregué a inicis segle XII. El despoblament i la ruïna en què quedà Balaguer i el fet que la capital natural de la zona, Lleida, quedés en mans andalusines fins gairebé mig segle més tard (1149), dificultà enormement el repoblament de la ciutat i el seu territori. Veurem com no serà fins a la segona meitat del segle XII quan s'inicia una certa activitat edilícia a Balaguer que veiem reflectida en la documentació, principalment en la construcció de les esglésies que substituirien les antigues mesquites⁹. Aquesta activitat és indicativa de recuperació demogràfica i econòmica de la ciutat. És probable que en aquest context de reconstrucció s'establís una nova comunitat jueva a la ciutat de la qual tenim referències indirectes en documentació molt més tardana. L'any 1333 el rei Alfons el Benigne, com a regent del comtat d'Urgell per la minoria d'edat del seu fill, el comte Jaume I, ordenà a instàncies dels paers de Balaguer que els jueus de la ciutat visquessin junts i apartats en un barri i portessin senyals a

---

⁵ FARRÉ VILADRICH, J. (1991) Catàleg dels protocols de Balaguer. Fundació Noguera. Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya. p. 27.

⁶ BARAUT, C. (1994-1995) Diplomataris de Tavernoles. Segles IX-XIII. A URGELLIA, 12. Societat Cultural Urgel·litana. La Seu d'Urgell. p.170-171.

⁷ CABALLERO, M. (2007) De Cervera a Beer Seba. Genealogia de la família judeocatalana Cavaller-Caballero. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.

⁸ Per exemple en una donació en feu de la suda de Balaguer l'any 1106: «[...] retinet vice-Comes in suum dominium illos mercateros, sic francos quomodo mauros quam et judeos cum suas casas, et suas tendas, et cum toto expleto quod inde exierit [...]» a CHESÉ, R. (2011) Col·lecció diplomàtica de sant Pere d'Ager. Fundació Noguera. Col·lecció diplomataris, 61. Vol I, p. 465

⁹ Per exemple en el testament de Pere Joan el 1171: «[...] Et relinquo pro anima mea ad sancte Marie de Almaha ad opera sua et ad clericis per missas et ad episcopo una peciam de alodii ad puig de Consilii qui affrontat cum alodio de Bernardi de Pedeoue.[...]» a CHESÉ, R. (2011) op.cit. vol. II, p. 756-757

la roba que els distingissin¹⁰. I efectivament, es construí un nou barri situat al sud de la ciutat antiga, més enllà del Mercadal. Aquest nou barri estava integrat per dos carrers principals i dos de secundaris i fou conegut com el *Barri Nou*¹¹ o la *Juheria*. Veiem també, doncs, com els jueus de Balaguer estan sota jurisdicció dels Comtes d'Urgell, residents a la ciutat, un fet que els comportarà una protecció especial que, possiblement, evitarà atacs al call o jueria balaguerina com els que es produïren en altres ciutats a mitjans i finals del segle XIV.

Gràcies a una sentència arbitral de 1382¹² que rebaixa la pressió fiscal sobre els jueus ja que van haver d'abandonar les seves cases al barri vell, sabem que «antigament» els jueus de Balaguer vivien dins la ciutat amb la població cristiana. Cal pensar, doncs, com hem dit anteriorment, en l'existència d'una aljama, possiblement des de finals segle XII o segle XIII, que es veuria obligada a abandonar la ciutat per habitar la nova jueria a partir de 1333. L'historiador J.M. Pou afirma que l'antiga sinagoga estava situada al centre neuràlgic de la ciutat antiga, prop de l'església de sant Salvador¹³.

Sembla, doncs, que la comunitat tenia al segle XIV una estructura ben organitzada, que coneixem en part gràcies a l'esmentada concòrdia de 1382. En aquell document signen, en nom dels jueus balaguerins, el mestre Isaac Déuslosalv, sindic; Salom Abraham, procurador; Vidal Salomó, secretari de l'aljama, i com a testimonis Phaim de Fochalquier, Juceff Sanoga i Mossè Alamí.

Pocs anys després, el 1387, el comte Pere d'Urgell concedia a l'aljama dels jueus de Balaguer la facultat de poder celebrar mercat tots els dimecres sens perjudici del mercat que ja se celebrava cada dissabte. Està clar que el fet de ser el mercat de la ciutat en dissabte (concedit el 1211 pel rei Pere I) impedia la presència dels jueus que sol·licitaren al comte d'Urgell un mercat alternatiu¹⁴.

Desconeixem la quantitat de persones que integraven l'aljama de Balaguer en aquell moment, però sí que tenim dades fiables d'inicis del segle XV, just un any abans de la fi del comtat d'Urgell. Al llibre de l'estima de 1412 de la Paeria de Balaguer¹⁵ hi figuren 60 caps de família jueus, 7 dels quals són dones, que declaren les seves propietats. També apareixen fiscalitzades les propietats de la «*Schola dels jueus*»¹⁶, i les de la «*Confraria Capbarim*»¹⁷. Aquest llistat fiscal, que va ser àmpliament estudiat al seu moment¹⁸, ens servirà de base per entendre l'evolució de la

¹⁰ BOFARULL I MASCARÓ, P (1853) *Historia de los Condes de Urgel*, escrita por D. Diego Monfar y Sors. Barcelona. Vol. II, p. 128-129.

¹¹ Aquest nom ha quedat fossilitzat en el carrer actualment així anomenat i que era el que unia el portal de Lleida amb el Mercadal.

¹² Arxiu Comarcal de la Noguera, ACN200-100-T2-1038

¹³ POU, J.M. op.cit p. 47

¹⁴ DOMINGO, D. (1997) *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*. Col·lecció El Comtat d'Urgell, 2. Edicions de la Universitat de Lleida. p. 147-148

¹⁵ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN-200-100-T1-1889

¹⁶ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN-200-100-T1-1889, fol. 109v

¹⁷ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN-200-100-T1-1889, fol. 118r

¹⁸ CASAS NADAL, M. (1991) *Els jueus de Balaguer en el llibre de l'Estima de 1412*. Actes del 1r col·loqui d'història dels jueus a la Corona d'Aragó. Quaderns de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida. p. 321-334

Intervenció arqueològica a l'antiga església de sant Josep l'any 2000. Per sota els murs del temple es veuen les restes de carrers i cases de la Jueria. Foto: Museu de la Noguera

comunitat al llarg del segle XV i fins a la seva desaparició. Els esmentats caps de família són els següents:

*Maestre Mossé Bondia, Jacob Baruch i Fahim Abnaxeton, Esposa de Salamó Bonom, Hereu de Mossé Bices, Içach Rimoch, Astruch Bices, Hereu d'Abram Cap, Salamó Rimoch, Jacob Deuslosal, Maestre Bondia Falcó, Maestre Içach Deuslosal, Hereus de Daví Mançí, esposa de Leó Morquat, Hereus de Salom Abraham, Vidal Ciquatela, Samuel d'Effrahim, Bondia Armeró, Ffahim Fanogua, Salamó Bubó, Hereus de Rovén Deuslosal, Abraham Salvat, Hereu de Salamó Juceff, Belsom Boniach, Hereu de Juceff Boniach, Abram de Lerat, Samuel Galipapa, lobel Almolí, Salamó Coffen, Hereus d'Astruch Alcaraul, Maestre Juceff Cap, Jaffudà Juceff, Astruch de Beses, Astruch Coffen, Jacob Abnaxeç, Abraham Azquarel, Daví Bonnin, Esposa de Vidal Galipapa, Içach Vidal, Hereus de Salamó Coffen, Daví Sullam, Hereus de Daví de Florençach, esposa de Daví Averdebín, esposa de Fahim de Foqualquer, esposa de Samuel Sanoga, Samuel Zumayll, Jaffudà Alfrangí, Astruch Vidal, Hereus de Juceff Samarel, Astruch Deuslosal, Içach ça Torre, Alatzar Abnarabica, Juceff Benalmali, esposa de Salamó Avinzeyt, Daví Toro, Daví Saladí, Bonanasch Rimoch, Johana Coffen àlies Colom, mosser Sanoga, Jaffudà Coffen àlies Colom*¹⁹.

L'estimació del valor dels béns dels jueus balaguerins de l'època ens permet també establir la segmentació social existent dins l'aljama en funció de les rendes i propietats²⁰. Observem com una minoria de propietaris, només 6, supera les 80 lliures de renda: entre aquests hi trobem algun dels càrrecs de l'aljama que apareixen a la concòrdia de 1382 com el síndic Içach Déuslosalv.

Troblem referenciat en un dels llibres de crims de la ciutat de Lleida un dels jueus balaguerins de 1412 o un parent amb el mateix nom: el 1389 s'acusava Astruch Vidal d'incitar al robatori de dues lliures de safrà a un tal Martí Navarro. Aquest

Morter de pedra (segle XIV)
recuperat a l'excavació
de l'església de sant Josep
l'any 2000, pertanyent
a l'antiga Jueria.
Foto: Museu de la Noguera

Plat tallador (segle XIV)
recuperat a l'excavació
de l'església de sant Josep
l'any 2000, pertanyent
a l'antiga Jueria.
Foto: Museu de la Noguera

¹⁹ Utilitzem per al present treball una transcripció del llibre de l'estima de 1412 feta per Ebla Manuscripta i encarregada pel Museu de la Noguera.

²⁰ CASAS NADAL, M. op.cit, p. 325-326

darrer l'acusà de la incitació i de fer d'intermediari en la venda del safrà a un especier de la plaça del Mercadal de Balaguer²¹. Observem en el llibre de l'estima de 1412 com aquest Astruch Vidal pertanyeria a les classes amb menys poder adquisitiu de l'aljama de Balaguer amb unes propietats valorades en 14 lliures i 14 sous.

Coneixem dades d'organització de l'aljama mercès a la petjada que algunes infraestructures pròpies van deixar en documentació molt posterior. Al llibre de l'estima de 1508 s'hi declarava un edifici que havia estat «*espital dels juheus*»²². Aquest edifici estaria situat en l'actual carrer del Miracle. I vuitanta anys més tard encara consta al llibre de l'estima de 1588 el «*Tossal dels Juheus*», on cal pensar que s'ubicaria el cementiri de la comunitat²³ i que mitjançant l'estudi de les afrontacions que declara el propietari hem ubicat en un tossal al sud de la ciutat prop de la porta de Lleida o de la *Juheria* on, segons fonts orals, fins fa pocs anys hi apareixien encara restes humanes. En el mateix llibre hi declara el duc de Cardona que diu posseir a la «*Carrotera de la Juheria*», l'actual carrer de sant Josep, la «*cavallerissa que havia estat sinagoga dels juheus*»²⁴. Com veurem després creiem que la sinagoga estava situada, almenys fins a mitjans segle XV, en l'actual carrer del Miracle i ens confon aquesta declaració feta gairebé cent anys després de l'expulsió definitiva dels jueus de la Península Ibèrica... Podria tractar-se d'una sinagoga més petita i tardana establerta per als pocs jueus que quedaven en aquell moment a la ciutat o, si més no, un local que tenia a veure amb l'organització de l'antiga aljama. Topogràficament l'indret on s'ubicaria aquesta local anomenat «*cavallerissa*» està molt proper a la porta de Lleida o de la *Juheria* on, recordem, hi ha el *Tossal dels Juheus* o cementiri de la comunitat. És possible, doncs, que la «*Cavallerissa que havia estat sinagoga*» tingués alguna relació amb la *Confraria Cabbarim* que com hem vist apareix esmentada al llibre de l'estima de 1412. Justament és en aquest indret que l'any 2000 es realitzà una intervenció arqueològica en l'espai que havia ocupat l'església i el convent de sant Josep construïts al segle XVIII. Per sota les restes de l'església aparegueren estructures pertanyents a cases i un carrer amb materials de segle XIV que pertanyerien, doncs, a la *Juheria*. Malauradament no s'avançà en la intervenció arqueològica en decidir que el nou edifici que s'hi havia de construir -l' Arxiu Comarcal de la Noguera- no precisava planta subterrània i per tant no era necessari seguir amb l'excavació. Així i tot, es pogué documentar les restes d'un carrer secundari, perpendicular a l'actual carrer de sant Josep (a l'estima de 1588 «*Carrotera de la Juheria*», que podria ser el «*carrer de la Cavallerissa*» que surt esmentat en l'estima de 1588)²⁵. Alguns dels materials arqueològics trobats, principalment contenidors de cuina i plats ceràmics, estan exposats al Museu de la Noguera.

Sembla que un factor que serà clau en la desaparició de l'aljama balaguerina serà la desfeta del comtat d'Urgell que ocorregué l'any 1413. El darrer comte d'Urgell, Jaume II el Dissortat, era un dels candidats a la successió a la corona catalanoaragonesa després de la mort del rei Martí I l'Humà. El jurat reunit a Casp, però, escollí com a nou rei l'infant de Castella Ferran de Trastàmara. Jaume d'Urgell es revoltà contra el nou rei i acabà perdent el comtat, que quedà desfet i repartit entre els nobles i seguidors del nou rei. Hem de recordar que els jueus del comtat estaven sota la protecció directa del comte d'Urgell i, un cop desapareguda la

---

²¹ Agraïm aquesta referència al Dr. Guillem Roca: Arxiu Municipal de Lleida (AML), Llibres de Crims, reg. 793, fol. 92_02r

²² ACN200-100-T1-656 fol. 5r

²³ ACN200-100-T1-659 fol. 2v

²⁴ ACN200-100-T1-659 fol. 103r

²⁵ ACN200-100-T1-659 fol. 12v

seva figura, quedaren a mercè dels avatars socials i polítics que des de feia dècades succeïen en contra de les aljames a tota la Península Ibèrica.

L'INICI DE LA FI: EL RASTRE DELS CONVERSOS DE BALAGUER A LA DOCUMENTACIÓ

El primer document on trobem esmentats conversos a la ciutat de Balaguer és també al llibre de l'estima de 1412. Allí es declaren tres homes com a «conversos»: són *Francesc Cardona*²⁶, *Miquel Segrera*²⁷ i *Francesch Vila*²⁸. La presència d'aquests conversos coincideix temporalment amb l'estada a Balaguer del dominic fra Vicenç Ferrer que, segons constava en un «llevador de rendes» del convent de sant Domènec de la ciutat:

«Sant Visens Ferre estigué en est convent sis mesos: predicà en lo Mercadal tots los Diumenges, y convertí sinquanta y dos jueus en el sermó de la samaritana; y un que era reprobó en convertir-se devant de la Venerable Imatge del St. Christo de Balaguer, no volent creure en la vinguda de Christo al Mon; visiblement aparegueren tres llums en Mans y Peus y se convertí lo dia de Sta. Magdalena. Està en un pergami autenticat per tres notaris»²⁹

El document diu seguidament que això succeí el 1412, fet probable ja que està documentada la presència d'aquest predicador en terres lleidatanes precisament en aquells anys³⁰. Malgrat que la font de la notícia és cristiana i clarament propagandística, reflecteix el clima de pressió a què estava sotmesa la comunitat jueva en aquell moment. I parlem de l'aljama jueva exclusivament perquè no tenim constància de l'existència a Balaguer de musulmans en aquells segles. No apareixen en cap de les fonts fiscals ni tampoc en cap altra documentació. La seva presència devia doncs de ser esporàdica o casual, com en el cas de d'unes criades, «dues sarraïnes», que s'esmenten en un document del monestir de santa Maria de les Franqueses de 1219³¹. Els conversos que trobem a la ciutat de Balaguer al segle XV devien ser majoritàriament antics jueus.

Al clima de pressió sobre la comunitat jueva a l'antic comtat s'hi uniren les ordres del bisbe d'Urgell, Francesc de Tovia (1416-1436), que ordenà que s'apliquessin amb rigor les lleis reials que contra aquests s'havien dictat. Tenim notícies d'aquest fet gràcies a un document en què l'Infant Joan, Senyor de Balaguer, a instàncies dels seus procuradors Alfons de Morales i Antoni Torres, concedeix protecció als jueus de Balaguer, tal com la tenen a Montblanc, per escapar dels abusos del bisbe que han fet minvar el nombre de membres de l'aljama de la ciutat:

«[...] Item com per l'estreta e singular observança quel bisbe d'Urgell fa fer de les Constitucions axí reials com altres fetes sobre los juheus, la qual observança axí streta no fos feta en los altres bisbats, se sia seguit que la juheria de la dita ciutat ha perduts alguns juheus qui hi solen habitar, que plàcia al dit senyor e als dits

²⁶ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T2-1889 fol. 5r

²⁷ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T2-1889 fol. 6v

²⁸ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T2-1889 fol. 10r

²⁹ AZNAR SOLÉ, J. (1997) *Història del Sant Crist de Balaguer*. 2^a ed. Arts Gràfiques Balaguer. Balaguer. p.31-32.

³⁰ LLADONOSA PUJOL, J. (1974) *Història de Lleida*. Càtedra de Cultura Samuel Gil i Gaya Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. Vol. I, p. 520.

³¹ ESCUDER, J (2016) *Diplomatari de Santa Maria de les Franqueses, 1075-1298*. Col·lecció diplomataris de la Fundació Noguera, núm. 72. p. 410.

seus procuradors, que els juheus qui són romasos en la dita juheria, ni altres que vindran habitar en la dita ciutat, en béns ni persones no sien constrets, ni envers ells o lurs béns sien fets procehiments o enantaments alguns, sinó axí e per aquella moció que serà fet per los altres bisbats, ciutats, viles e lochs, del Principat de Catalunya: ans los dits juheus e tots altres d'onsevol sien, que declinen o vindran a la dita ciutat o volran habitar e habitaran en aquella, molt o poch temps, e lurs béns e famílies haien guiatge bastant e general de tots crims, excesses o delictes, deutes, e altres qualsevol causes, en la forma que és atorgat als juheus de montblanch, e en altra manera, si pus bastant se'n pot trobar, sens preiudici dels vehins e habitants de la dita ciutat ara e per avant. Plau al dit senyor infant e o als dits procuradors seus, segons en lo dit capítol és contengut. Exceptat que la on diu: molt o poch temps, que almenys haia ésser o fer-se vehí, a deu anys [...]»³²

La situació, però, devia ser pitjor del que a priori mostra el document. De fet, un any abans la sinagoga de la ciutat estava ja en mans de Diego Ferrandiz d'Empúries, que l'oferia al rei Ferran perquè allí hi fos construït un nou monestir per a les monges franciscanes d'Almatà,³³ el convent de les quals degué quedar molt malmès arran del setge de 1413 quan s'hi establí part de l'exèrcit del rei. És probable que aquest personatge fos també un membre de l'exèrcit reial. Malgrat tot, aquest trasllat no es produí ja que l'esmentat monestir va ser reconstruït a l'indret original on es troba encara avui en dia. Però pel que sembla, la sinagoga, centre de l'organització de l'aljama, havia estat confiscada i n'hem de desprendre, doncs, una desestructuració de la comunitat. No conservem, però, documents que puguin corroborar aquesta hipòtesi. No serà fins a l'any 1435 que es farà una nova "estima" a la ciutat que ens permetrà intuir aquesta desfeta de l'aljama balaguerina. En aquest document, que està, però, incomplet i per tant la visió pot estar distorsionada, veiem com resten molt pocs jueus a la ciutat.

És el cas, per exemple, d'Abraham Azquarel, petit propietari a la Juheria l'any 1412³⁴ i que retrobem encara a l'estima de l'any 1435³⁵. O també el d' Içac Çatorre, que apareix el 1435 indirectament com a propietari d'una casa amb la qual limita la propietat d'un tal Bonany Taxanan³⁶.

Però si recorrem les pàgines on s'estimen els béns immobles que hi ha a la Juheria veiem com la major part estan en mans de propietaris cristians³⁷. Així i tot, trobem el record d'antics propietaris en la identificació dels immobles: «[...]un alberch a la Juheria que era de Vidal Xicatela[...]»³⁸, «[...]un altre alberch que era d'en Salamó Abinzeyt[...]»³⁹, «[...] item un alberch ab corral que foren d'en Astruch Vidal ques té ab Pau Salavert e ab ell mateix [...]»⁴⁰. Recordem que aquest Astruch Vidal o algú del mateix nom, apareix en un llibre de Crims de Lleida el 1389. És també el cas de Samuel Galipapa, un dels propietaris més rics de l'aljama el 1412,⁴¹ però que ja només apareix indirectament en l'estima de l'any 1435: «[...]Item la meitat

³² DOMINGO, D. (1997) op. cit. p. 186-187

³³ POU MARTÍ, J.M. (1913) op. cit. p. 370

³⁴ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-1889 fol. 114r

³⁵ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 21r

³⁶ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 20v. Içach çà Torre apareix també al llibre de l'estima de 1412: Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-1889 fol. 116v

³⁷ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 20v-27v

³⁸ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 20r. Vidal Chiquatela apareix com a propietari a l'estima de 1412 (ACN200-100-T1-1889 fol. 110v)

³⁹ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 20r. L'esposa de Salamó Avinzeyt és propietària d'un immoble a la Juheria a l'estima de 1412 (ACN200-100-T1-1889 fol. 117r)

⁴⁰ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 21r

⁴¹ Amb unes propietats que sumen 131 lliures i 10 sous: ACN200-100-T1-1889 fol. 112v

*del sotol de alberch que comprà den Samuel Galipapa ques té ab si mateix[...]*⁴².
O també: «[...] Item un cubet de XII somades que ha comprat d'en Astruch Vidal[...]⁴³.

L'any 1469 trobem encara dos jueus esmentats al llibre de Racional de la Paeria de Balaguer (1454-1470) *Abraham lo Tort* i *Daví Cathalà* als quals es pagà per haver batut moneda per encàrrec dels paers de la ciutat.⁴⁴

Sembla, doncs, que la comunitat jueva de Balaguer ja era pràcticament inexistent. Què havia passat, però, amb els jueus? Una pista ens la dona el llibre de l'estima de 1435: «[...] *Johan de Res, fill de Samuel, un alberg en la Juheria ques té ab na Griorna[...]*»⁴⁵. El nom clarament cristià i la seva filiació ens indiquen que es tracta del fill convertit d'un jueu. I com veurem seguidament degueren ser uns quants els que es convertiren...o ho fingiren, com sembla que fou el cas d'en *Johan de Res* i la seva família.

LA INQUISICIÓ I ELS TRES AUTES DE FE DE BALAGUER

Com hem comentat abans, Manuel Jiménez Catalán publicava el 1912 un llistat amb els noms de 66 persones de Balaguer que foren jutjades en tres autes de fe pel tribunal de la Inquisició entre 1490 i 1493. Malauradament no explica d'on extreu aquesta informació i, de moment, no hem pogut localitzar aquests judicis. Sí que hem fet, però, una anàlisi detallada dels noms i els hem comparat amb els que coneixem de l'època gràcies a les fonts fiscals balaguerines. I hem pogut comprovar l'existència d'aquests personatges i, com veurem, les causes per les quals, alguns d'ells almenys, foren jutjats.

El llistat de noms és el següent:

El 15 d'agost de l'any 1490 foren jutjats a Balaguer en un Aute de Fe:

Baltasar de Casaldàliga, de Ponts	Joan Segarra, calçater
Clara, sa muller	Pere Salavert
Joan Hanyol (Spanyol?)	Joan de Res
Clara dels Valls	Sperança de Padellàs
Catharina vídua, muller que fonch de Pedro Coll	Margarita, muller de Joan Spanyol
Joan Claverol	Margarita, muller de Gabriel sant Just
Aldonça Avarca	Leonor de Res
Margarita Riera	Gabriel de Sancta Romana
Joan Davella	Marta, vídua muller que fou d'en Pancol
Francisca, filla de Joan d'Empúries	Angelina, muller de Joan Çatorra
Violant, muller de Gabriel de Sancta Romana	Sperança, muller de Francesc Foix
Pau de Naves	Martí Baró
Beatriu, muller de Pere d'Empúries	Miquel de Foix
Blanquina, muller de Jaume de Casafranca	Eulàlia, muller de Pau Siscar
Isabel Beneta, àlies Avarca	Joan des Valls, botiguer
Pau de Res, botiguer	Gracia Claverola, muller de Joan Claverol
Pau Siscar	Pedro d'Empúries
Jaume de Casafranca	Gabriel Lauri
Fransi Foix	Aldonça, muller de Joan de Res

⁴² Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 21r

⁴³ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 21r

⁴⁴ SANAHUJA, P. (1965) op. cit. p. 177

⁴⁵ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 21r

Aldonça, muller de Manuel de Res
Bonanat Maya
Joan Salavert, muller de Joan Salavert
Francisca Tàrrega, vídua muller
que fou d'Antoni Tàrrega

Gabriel Gatasch, àlies Barbatrí
Sperança, muller d'Andreu Lonch
Joan Çatorre, àlies Barbatrí
Francisco Stanyol

Aquests 46 acusats, segons Jiménez Catalán, abjuraren dels seus crims i foren reconciliats. A la pràctica això significava que havien reconegut pràctiques herètiques i posteriorment van retornar a la fe catòlica. Desconeixem les penes que se'ls imposaren. Depenent dels casos i els indicis que hi hagués contra ells podien anar des de multes o imposicions de penitències espirituals fins al desterrament, la presó o la pena de mort en el cas dels relapses o reincidents⁴⁶. Com veurem després, alguns d'ells apareixeran a les fonts fiscals balaguerines d'inicis del segle XVI i hem de suposar, doncs, que les penes foren majoritàriament lleus.

El 31 de març de 1492 els reis Isabel de Castella i Ferran II d'Aragó havien signat el decret d'expulsió dels jueus dels seus regnes i el termini per abandonar-los o convertir-se a la fe cristiana era el 10 d'agost d'aquell mateix any. El 7 de novembre, exhaurit doncs el termini, la cúria secular condemnava a Lleida les balaguerines:

Violant, muller de Joan Davella
Marquesa Malla

El fet que fossin trameses al braç secular ens fa pensar que foren condemnades a mort: els tribunals de la Inquisició, en ser tribunals eclesiàstics, no tenien la potestat d'executar els condemnats, de manera que aquests eren posats a mans dels tribunals civils per al compliment de les penes⁴⁷.

El 10 de juny de 1493 se celebrà un nou aute de fe a Balaguer on foren condemnats 11 absents: el procés de condemnar absents consistia habitualment a representar-los en efígie i a cremar a la foguera aquestes representacions. Les persones condemnades foren:

Gaspar Benedit, maior de dies	Gràcia Çatorra
Gaspar benedit, menor	Joana Via Camp
Joan Benedit	Francesquina de Foix
Isabel Bendit, menor	Micer Galceran Balthasar
Brian du Benet	Guerau de Cervelló
Miatu de Monrós	

I encara el mateix dia foren condemnats sis difunts en un ritual que consistia a desenterrar les restes dels acusats i cremar-les també a la foguera⁴⁸. En aquest cas foren condemnats:

Angelina, muller que fou de mestre Saure, metge
Blanquina, mare de Joan Falconer
Guerau Cervelló
Gaspara de Naves, muller que fou de Gabriel Çatorra
Pau Coll
Na Palma

⁴⁶ PÉREZ, J. (2009) Breve historia de la Inquisición en España. Ed. Austral, Barcelona, p.137-139.

⁴⁷ PÉREZ, J. (2009) op.cit., p. 150

⁴⁸ PÉREZ, J. (2009) op.cit. p. 146

Vist el llistat, el primer que ens crida l'atenció és que hi ha diverses famílies amb més d'un membre jutjat. És el cas dels matrimonis *Segarra*, *Casafranca* i *Sancta Romana*. En el cas del matrimoni *Davella* foren jutjats per separat i en dos processos diferents: *Joan* a Balaguer el 1490 on va abjurar dels seus errors i tornà a la fe catòlica i la seva esposa *Violant* a Lleida el 1492, un cop exhaurit el termini de conversió o exili, on fou condemnada i possiblement, com hem vist, executada.

Anem a veure el cas de la família *Çatorra*: el 1490 són jutjats *Joan Çatorra* i la seva esposa *Angelina*; tres anys després en el procés depuratiu contra absents i difunts són condemnades *Gràcia Çatorra* i *Gaspara de Naves*, esposa, diu, de *Gabriel Çatorra*. En el judici de 1490 és obligat també a abjurar un tal *Pau de Naves*⁴⁹, que podria ser, doncs, un altre parent dels *Çatorra*. Si ens remuntem uns anys abans, al llibre de l'estima de 1412, hi trobarem com a membre integrant de l'aljama jueva balaguerina a *Içach ça Torre*⁵⁰; i encara el 1435 un tal *Içach Çatorre* que té una casa al carrer de la *Juheria*, actual carrer dels *Teixidors*⁵¹ (el mateix individu o ja un descendent?), possiblement un avantpassat de la família que, amb tota probabilitat, foren jutjats per ser, suposadament, falsos conversos.

Veiem també com són jutjats un tal *Joan de Res* i la seva família, que com ja hem vist, a l'estima de 1435 (pot ser el seu pare per la distància cronològica), es declarava com a fill de *Samuel*. Amb en *Joan*, el 1490, foren jutjats la seva esposa *Aldonça*, i altres membres de la família dels quals no podem esbrinar el parentiu: són *Leonor de Res*, *Pau de Res*, botiguer, i la muller d'un tal *Manuel de Res* de nom també *Aldonça*. Els *De Res* conservaven encara el 1508 diverses propietats dins l'antiga *Jueria* i també a la plaça del *Mercadal*⁵². Com hem vist anteriorment, i com en el cas precedent, podem vincular la família de *Res* a jueus de l'antiga aljama balaguerina (en *Samuel*) malgrat que en aquest cas van variar el cognom, possiblement després del baptisme, intentant esborrar la filiació jueva.

I vinculada a aquesta família trobem també *Sperança Padellaç*, que podria haver estat veïna seva al carrer del *Miracle*: al llibre de l'estima de 1508 un tal *Pere Padellaç*⁵³ declara una casa que limita amb la propietat de *Pau de Res*.

Malgrat que no podem resseguir amb posterioritat el judici a *Bonanat Maya*, trobem la seva família habitant al carrer de la *Juheria* l'any 1435⁵⁴.

Una altra família jutjada el 1490 fou els *des Valls*, *Clara* i *Joan*, que especifica que era "botiguer". Aquest personatge el retrobarem al llibre de l'estima de 1508,⁵⁵ on també consta com a botiguer i veí del carrer de la *Pobla* (o *Carrotera*, actual carrer de Sant Josep) dins l'antic barri jueu.

Es jutja també *Pere Salavert* i *Joana Salavert*, esposa de *Joan Salavert*. Sembla que no serien parella, però sí parents. Documentem en *Pere Salavert* el 1508⁵⁶, on consta com a "peraire" (tractant o fabricant de teixits, draps, llanes, etc) d'ofici i resident al carrer del *Miracle*.

---

⁴⁹ *Pau de Naves* el localitzem en el llibre de l'estima de 1508, on declara tenir una casa al *Mercadal*: Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 14r i 15r

⁵⁰ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-1889 fol. 116v

⁵¹ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 20v

⁵² Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 37r

⁵³ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol.7v

⁵⁴ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200 – 100-T1-654 fol. 25r

⁵⁵ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 18v

⁵⁶ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 6v

Una altra veïna jutjada del carrer del Miracle és *Sperança, muller d'Andreu Lonch*: hem pogut localitzar *Pere Andreu Lonch* també al llibre de l'Estima de 1508⁵⁷, on declara una casa en aquest carrer.

Fransi Foix consta com a "especier" el 1508⁵⁸ i malgrat que viu al carrer Major, declara també propietats al *carrer de la Pobla*, dins l'antiga Jueria. Hem pogut documentar altres persones del llistat dels jutjats que el 1508 seguien a Balaguer. És el cas de *Pere d'Empúries*, veí del carrer d'Avall⁵⁹ o el de *Joan Falconer*, veí de la plaça dels Cortits⁶⁰, la mare del qual, *Blanquina*, fou condemnada difunta el 1493.

Seguint amb el llistat publicat per Jiménez Catalán, el 16 d'agost de 1490 abjurava «amb gran facilitat» Juan Valls, corredor. Sabem de la gran relació que tenia l'ofici de corredor amb la comunitat conversa: existí a la ciutat de Lleida un greu litigi que començà el 1436 entre els corredors conversos i el Consell General de Lleida, que arribà fins a la reina Maria, esposa d'Alfons el Magnànim i lloctinent general del Reialme. De res serví, però, la seva intercessió ja que el 1437 el Consell decretà la suspensió de tots els corredors de Lleida i que a partir d'aquell moment només poguessin exercir l'ofici els anomenats «cristians de natura» o «cristians vells» quedant exclosos doncs els conversos. Finalment aquests retornaren a la reina Maria i aconseguiren l'abolició del decret⁶¹. És, doncs, molt probable que en Juan Valls, corredor de Balaguer, fos també un convers.

Al marge del llistat que ens arriba de la mà de Jiménez Catalán, amplièm la informació sobre els conversos balaguerins a través del Llibre de Baptismes conservat a l'Arxiu Parroquial de Balaguer, que té anotacions des de 1488 i on trobem també alguns baptismes on o bé es declaren directament «cristians novells»⁶² o bé pels seus cognoms es vinculen encara amb els antics jueus.

La data de cinc baptismes on s'especifica que són cristians novells és més que significativa: entre maig i finals de juliol de 1492. El 27 de maig es batejà «[...] hun cristià novell natural de Balaguer que era jueu, agué nom Johan Pere[...]»⁶³ Aquell mateix dia es batejà una «cristiana novella» amb el nom de *Johana*⁶⁴. El 15 de juliol trobem una altra anotació on s'especifica que es bateja una «[...]cristiana novella, muler d'en Pere Johan Figuirós. E a nom Alenior. E fou padrí mestre Ràpita, e padrina la muler de mosèn Gravalosa[...]»⁶⁵

Pensem que per la proximitat de dates podria tractar-se de la muller del primer jueu que hem esmentat i que prengué per nom cristià *Johan Pere*, perquè seguidament apareixen anotats els batejos de les filles de *Johan Figuerós*, de les quals no s'especifica el nom⁶⁶. Es tractava, doncs, possiblement d'una família sencera de jueus. Finalment, el 29 de juliol, apareix anotat el baptisme d'un tal *Bartholomeu Johan*, «que era jueu», i a qui apadrina altre cop el «mestre Ràpita», que en aquest cas s'especifica que és el prior del monestir de sant Domènec⁶⁷. Veiem, doncs, els

⁵⁷ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 5r

⁵⁸ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 38v

⁵⁹ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol. 48v

⁶⁰ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-656 fol.127r

⁶¹ SANAHUJA, P. (1946) Lérida en sus luchas por la fe (judíos, moros, conversos, inquisición y moriscos), Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Publicaciones del Instituto de Estudios Ilerdenses. Lleida. p. 103-110

⁶² Agraïm aquestes referències i la seva transcripció al Dr. Xavier Mora i Giné.

⁶³ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 11v.

⁶⁴ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 11v.

⁶⁵ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 12r.

⁶⁶ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 12r.

⁶⁷ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 12r.

dominics actuant, novament, directament damunt les conversions dels jueus balaguerins (recordem les prèdiques de fra Vicenç Ferrer a Balaguer a inicis segle XV).

Encara uns anys després, el 1495, podem resseguir alguns noms del llistat dels jutjats per la Inquisició al Llibre de Baptismes esmentat i on veiem com es relacionen entre ells: és el cas de l'anotació del baptisme d'un fill d'un tal *Nicholau de Si*⁶⁸ al qual van apadrinar en *Johan de Res*, botiguer, i *Fransina Pancola*, vídua d'en *Pancol*, mercader, tots dos recordem, jutjats el 1490 per la Inquisició. En aquest cas es tracta de dues famílies de conversos dedicades al comerç a Balaguer a finals del segle XV.

El mateix cas és el d'en *Johan Padellàs* que, el 1496, apadrina una de les filles de *Pere Coll*⁶⁹. Recordem que trobem els cognoms *Coll* i *Padellaç* relacionats també en el llistat de la Inquisició.

Com a darrera curiositat documentem un tal *Pau Habram*, que batejava un fill el 1568⁷⁰; recordem la presència de jueus de cognom *Abraham* a la comunitat jueva de Balaguer a inicis del segle XV⁷¹.

Veiem, doncs, com molts dels balaguerins jutjats als autes de fe de 1490-1493 eren veïns de l'antic barri jueu, amb lligams familiars o de veïnatge entre ells i en determinats casos amb avantpassats directes de l'antiga aljama jueva de Balaguer. Podem afirmar que, malgrat que Jiménez Catalan diu que no sap de quins delictes se'ls acusava, es tractava de *judaitzants* o falsos conversos. També hem pogut documentar que molts d'ells es dedicaven a professions vinculades amb el comerç o la indústria i com van quedar-se a Balaguer després del pas per la ciutat del tribunal de la Inquisició, vivint com a cristians. Ara bé, aquests lligams que semblen mantenir entre ells els conversos balaguerins a finals segle XV, disposaven d'un gresol on mantenir-se i que els fes perdurar en el temps? Van anar més enllà?

LA SINAGOGA DE BALAGUER, ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DEL MIRACLE

Tradicionalment s'ha cregut que l'antiga sinagoga de l'aljama de Balaguer estaria ubicada a l'indret on s'edificà l'església del Miracle. Històricament sabem que l'any 1469 s'està construint l'església de santa Maria del Miracle, al bell mig de l'antiga Jueria. La Paeria feu diversos pagaments per materials de construcció per a l'obra que consten al llibre de Racional⁷².

Actualment l'església del Miracle de Balaguer és un edifici remodelat al segle XIX on es venera una imatge de la Mare de Déu, de pedra policromada, que sosté el nen amb la seva mà dreta i que estilísticament sembla haver estat esculpida a mitjan o finals del segle XV.

Fou l'historiador Pere Sanahuja el primer a llençar la hipòtesi de la transformació de la sinagoga en església del Miracle, basant-se en els fets succeïts a Lleida unes dècades abans quan es produí la matança al call l'any 1391. Consta en un manuscrit que:

«[...]A XIII del mes d'agost any MCCC noranta hu fonch fet en la ciutat de Leyda lo insult als Juheus e foren morts LXXVIII juheus e mesos tots en una ciga al Pla dels Fra

⁶⁸ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 39r.

⁶⁹ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 39v

⁷⁰ Arxiu Parroquial de Balaguer. Llibre de Baptismes, 1, fol. 300v

⁷¹ És el cas de Salom Abraham: Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-1889 fol. 110v

⁷² SANAHUJA, P. (1965) op. cit. p. 357

Menós, tots los altres juheus se bategaren e feren església de la sinagoga, y meterent-li nom Santa maria del Miracle, en la qual los conversos tenen vuy lo sementiri[...]»⁷³

Així doncs, el fet que a mitjan segle XV aparegui al bell mig de l'antiga jueria de Balaguer una església amb la mateixa advocació indueix a sospita. A més, la mateixa llegenda popular a l'entorn de la Maredeu del Miracle de Balaguer ens parla de l'existència de dues comunitats religioses i del traspàs del culte de l'una a l'altra.

La llegenda fou recollida per primera vegada pel clergue Francesc Mor que a finals del segle XVII veié encara la primitiva església i explica:

«[...] en lo presbiteri vell de la Iglesia del Miracle, estava pintada esta historia en les parets de la manera següent: Als costats de l'altar mayor ont estave la sagrada imatge, a la part de la epistola y avie un jardí o hort pintat, y una dona mora ab una axada en les mans o cavec, y la imatge estava pintada entre terra y fems, perque fou trobada per la dita mora en un hort, que estava situat a las espatllas de la Iglesia, y es lo puesto ont avui es lo presbiteri i sacristia de la Iglesia del Miracle, lo qual hort se a conservat ab figueres y parres fins a 6 de maig de l'añy 1699, que fonch destruí per créixer la iglesia.

Al altre costat del altar mayor, a la part del Evangeli, estave pintat un coci de bugada, y la sagrada imatge de nostra Señyora dins lo coci, y la dona mora ab un topí o olla en les mans posave lleixiu de sobre la Imatge, y del forat del coci, en lloch de lleixiu, eixia copia de sanch. També hi havie pintada una dona cristiana ab una pala a les mans, que aná a cercar foch a casa de la mora y advertí lo miracle de la sanch, que manava la santa Imatge, y donà de tot, notícia a la Ciutat [...]»⁷⁴

El fet, doncs, és que una dona, que Francesc Mor – a la vista de les pintures antigues - interpreta que és musulmana, però en tot cas d'una altra religió, dona la imatge a una cristiana per a la seva posada al culte. La necessitat de legitimar la imatge i l'església possiblement feren recular la «invenció de la maredeu» fins a temps dels «moros», una època llunyana i fosca per a la mentalitat del moment i convertiren en musulmana – paradigma de l'infidel - una de les protagonistes de la història.

Mossèn Francesc Roca, que escriví a finals del segle XIX una altra història de la maredeu del Miracle, afegeix una dada molt interessant:

«[...]Un miracle tant portentós com el que acabava de realitzar-se a la casa de la mora, fou un gran aconteixement per a tota la ciutat de Balaguer. L'admiració i alegria, a l'ensem que la veneració envers la santíssima Verge, tenien com embrassats els ànims dels afortunats balaguerins. I la mora convertida ja al cristianisme amb aquell raig de llum celestial; i tantes malalties repentinament curades amb la sang que la sagrada imatge havia derramat[...]»⁷⁵

La conversió de l'infidel acaba de justificar la presència i l'objectiu de la imatge a la ciutat i la construcció de la nova església al bell mig de la Jueria, possiblement

Imatge de la Maredeu del Miracle de Balaguer (s. XV)
Foto: V. Duch

⁷³ SANAHUJA, P. (1946) L'érida en sus luchas por la fe (judíos, moros, conversos, inquisición y moriscos). Publicaciones del Instituto de Estudios ilerdenses. Lleida. p.48. El manuscrit que referencia és de la Biblioteca Nacional de Madrid, Manuscritos, 8406.

⁷⁴ BALAGUÉ SALVIA, M./BALAGUÉ SALVIA, S. (1988) Llibre de la Mare de Déu del Miracle de la Ciutat de Balaguer, escrit als últims de la centúria del 1600 per lo Rt.Dr. Francisco Mor, prebera. Ofset Romeu. Balaguer. p. 46

⁷⁵ PUIG, N. (1914) Historia i miracles de nostra senyora del Miracle de Balaguer pel Rnt. D. Francisco Roca, capellà de les MM monjes Clarisses de la mateixa ciutat, 1897. La Modernista, Balaguer. p.12

a l'indret ocupat per l'antiga sinagoga, ara ja beneïda per la miraculosa imatge amb la sang purificadora, símbol de la passió de Crist i per tant del triomf del cristianisme damunt dels infidels «moros»...o jueus.

Tenim notícia de l'existència d'una primitiva confraria del Miracle: Francesch Mor, que escriví la seva història l'any 1701, diu que havia pogut consultar el llibre d'aquesta primitiva institució, el qual estava en molt mal estat i ja li faltaven molts fulls. Possiblement aquesta confraria existiria ja des del moment de la construcció de la primera església al segle XV⁷⁶. El llibre estava en poder d'un notari de Balaguer, Josep Gomar; malauradament només tenim les dades que ens proporciona aquest autor, ja que el llibre està desaparegut⁷⁷. En ell hi constaven els inventaris de béns de la confraria i els sistemes d'elecció dels majorals. Devien establir-s'hi, doncs, els estatuts de la institució. El mateix autor ens explica com la confraria era molt rica amb abundància de joies d'or i plata que es detallaven en els inventaris⁷⁸. Francesc Mor afirma que l'ingrés a la Confraria del Miracle era exclusiu dels veïns dels carrers del Miracle i dels Teixidors. Aquesta afirmació la basa en el fet que l'any 1699 la Confraria del Miracle es refundà i una de les clàusules especificava que a partir d'aquell moment podrien formar-ne part tots els balaguerins i forans que ho desitgessin, a diferència del que passava a l'antiga confraria⁷⁹. Pensem que aquesta és una dada important i que ens pot aportar una mica de llum sobre el tema dels conversos a la ciutat de Balaguer:

Fixem-nos en una anotació que sembla la més antiga que conservava el llibre⁸⁰ en temps de Francesch Mor i que datava de 1584: s'hi feia un inventari de béns que s'encomanà a diversos confreres. Entre aquests hi constaven *Marc Antoni Soler*, teixidor; *Joan Sales*, pagès; *Pere Companys*, traginer, i *Joan Cussola*, campaner. Hem revisat el llibre de l'Estima de 1588 i hi consten *Antoni Soler*⁸¹ i *Joan Cussola*⁸² efectivament com a propietaris d'immobles i patis a l'antiga Jueria (carrers de la *Juheria* i *carrer de la Pobla*).

De fet aquesta pertinença de l'església del Miracle als veïns de l'antiga Jueria ha perdurat fins a l'actualitat: consultats els veïns i veïnes nascuts al barri ens confirmen que, fins fa molts pocs anys, l'obertura i neteja de l'església del Miracle era una prerrogativa dels veïns, que en tenien les claus en exclusiva⁸³ com un ressò que ha arribat fins a l'actualitat des del moment de la construcció de l'església primitiva.

Pot aquesta exclusivitat ser una dada que ens parla de l'església dels conversos de Balaguer?

Hem vist ja com l'església del Miracle de Lleida fou efectivament l'església dels conversos d'aquella ciutat. Hem vist com molts conversos de Balaguer seguien habitant l'antiga Jueria a finals segle XV i inicis segle XVI dedicats al comerç i a la indústria i constituint, doncs, una classe social amb poder adquisitiu que justificaria la riquesa de la confraria. Hi hem d'afegir que el Miracle de Balaguer, per la seva ubicació, pel contingut de la seva llegenda i els costums que han pervis-

Façana de l'església de santa Maria del Miracle de Balaguer (s. XIX) a l'actualitat.
Foto: C. Alòs

⁷⁶ PUIG, N. (1914) op.cit. p. 34-35

⁷⁷ BALAGUÉ SALVIA, M./BALAGUÉ SALVIA, S. (1988) op.cit. p. 59-60

⁷⁸ BALAGUÉ SALVIA, M./BALAGUÉ SALVIA, S. (1988) op.cit. p. 61

⁷⁹ BALAGUÉ SALVIA, M./BALAGUÉ SALVIA, S. (1988) op.cit. p. 66

⁸⁰ Segons Nadal Puig: "[...]El seu origen s'amaga en la boira dels temps: les primeres notícies que d'ella tenim es remunten al 1584, en la qual fetxa no se'ns presenta com una institució naixent, sinó que's mostra en el grau més alt de sa gloria i esplendor[...]" a PUIG, N (1914) op.cit. p. 32

⁸¹ Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-659 fol.16v

⁸² Arxiu Comarcal de la Noguera ACN200-100-T1-659 fol.12v

⁸³ Agraïm la dada a les veïnes Carme Vidal i Paquita Baños, les dues nascudes al barri.

cut fins a nosaltres i malgrat les poques dades històriques que tenim, ens acosta també a aquesta hipòtesi.

Una hipòtesi que, en cas de ser encertada, ens portaria a pensar en un triomf dels conversos del segle XV, que haurien perdurat fins a nosaltres amb la transformació de la seva Maredeu en, ni més ni menys, que l'actual copatrona de la ciutat de Balaguer i el Miracle en un dels temples més venerats de la ciutat. Caldrà, però, esperar que nous estudis confirmin o invalidin aquesta idea, potser romàntica, del ressò d'una comunitat del passat llunyà que perviu perdut en una vella església del centre històric de Balaguer.

BIBLIOGRAFIA

- AZNAR SOLÉ, J. (1997) Història del Sant Crist de Balaguer. 2^a ed. Arts Gràfiques Balaguer. Balaguer. BALAGUÉ SALVIA, M./BALAGUÉ SALVIA, S. (1988) Llibre de la Mare de Déu del Miracle de la Ciutat de Balaguer, escrit els últims de la centúria del 1600 pel Dr. Francisco Mor, prevere. Ofset Romeu. Balaguer.
- BARAUT, C. (1994-1995) Diplomatarí de Tavèrnoles. Segles IX-XIII. A URGELLIA, 12. Societat Cultural Urgel·litana. La Seu d'Urgell. p.170-171.
- BOFARULL I MASCARÓ, P (1853) Historia de los Condes de Urgel, escrita por D. Diego Monfar y Sors. Barcelona. Vol. II, p. 128-129.
- CABALLERO, M. (2007) De Cervera a Beer Seba. Genealogia de la família judeocatalana Cavaller-Caballero. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.
- CASAS NADAL, M. (1991) Els jueus de Balaguer en el llibre de l'Estima de 1412. Actes del 1r col·loqui d'història dels jueus a la Corona d'Aragó. Quaderns de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida. p. 321-334
- DOMINGO, D. (1997) Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer. Col·lecció El Comtat d'Urgell, 2. Edicions de la Universitat de Lleida.
- ESCUDEU, J. (2016) Diplomatarí de Santa Maria de les Franqueses, 1075-1298. Col·lecció diplomataris de la Fundació Noguera, núm. 72.
- FARRÉ VILADRICH, J. (1991) Catàleg dels protocols de Balaguer. Fundació Noguera. Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya. P. 27.
- JIMÉNEZ CATALÁN, M. (1912) Apuntes para la Historia de Balaguer. Impremta La Pallaresa. Lleida.
- LLADONOSA PUJOL, J. (1974) Història de Lleida. Càtedra de Cultura Samuel Gil i Gaya Institut D'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. Vol. I
- PÉREZ, J. (2009) Breve historia de la Inquisición en España. Ed. Austral, Barcelona.
- POU MARTÍ, J. M. (1913) Història de la Ciutat de Balaguer. Impremta i Enquadernació de sant Josep. Manresa.
- PUIG, N. (1914) Història i miracles de nostra senyora del Miracle de Balaguer pel Rnt. D. Francisco Roca, capellà de les MM monjes Clarisses de la mateixa ciutat, 1897. La Modernista, Balaguer.
- SANAHUJA, P. (1946) Lérida en sus luchas por la fe (judíos, moros, conversos, inquisición y moriscos). Publicaciones del Instituto de Estudios ilerdenses. Lleida.
- SANAHUJA, P. (1965) Història de la Ciutat de Balaguer". Balaguer.

